

Camus en de eerste vraag van de filosofie

Ik was in de jaren zestig, op zoek naar mijn eigen zin van het leven, geboeid door het boek van Albert Camus (1913-1960) 'De mythe van Sisyfus' (1964). Volgens Camus moet de allereerste vraag van de filosofie luiden: 'Is het leven de moeite van het leven waard?' Ik was diep onder de indruk van zijn argumentatie, dat het menselijk leven absurd is en van de voorbeelden die hij hiervoor aanhaalt. In mijn fantasie zag ik Sisyfus zwoegen om de steen naar boven te tillen om, boven angekommen, de steen uit zijn handen te zien glippen. Een beter beeld van de absurditeit van het bestaan kon men niet bedenken. Ik heb van Camus geleerd, hoeveel absurde situaties in het leven kunnen voorkomen, maar ik wilde er niet aan, dat hiermee het leven absurd is. Dat was voor mij een even metafysische uitspraak als 'het leven is zinvol'.

De absurde wereld van Camus

In de ogen van Camus leeft de mens in een absurde wereld. Voor de staving van deze bewering doet hij een beroep op ervaringen uit alle tijden: de vergeefsheid van ons streven, de onvoldaanheid van het leven, de tijdelijkheid van alles, het absurde levensgevoel. Hij laat ook de morele aansporingen zien, die men uit deze ervaringen trekt: hoop op een andere en betere wereld; gedraag je stoicijns, zodat het leven je niet raakt (apatheia); pleeg zelfmoord, als het leven je niet echt niet bevalt; leef heroïsch vanuit het besef dat het leven absurd is. Camus kiest voor dit laatste. Hij illustreert dit aan het beeld van Sisyfus. 'De goden hadden Sisyfus veroordeeld tot het voortdurend omhoog duwen van een rotsblok naar de top van een berg, waarvandaan het dan vanzelf weer naar beneden rolde. Ze hadden, niet zonder reden, bedacht, dat er geen vreselijker straf bestaat, dan een nutteloze en hopeloze arbeid'. Sisyfus is voor Camus de absurde held. 'Zijn verachting voor de goden, zijn haat tegen de dood en zijn liefde voor het leven, zijn hem deze onzegbare marteling waard geweest, waarbij zijn hele wezen zich aftobt en waarbij hij niets tot stand brengt'. Dat is de tragiek van het leven. 'Het helder inzicht dat zijn eigenlijke kwelling zou moeten veroorzaken, bewerkstelligt tegelijkertijd zijn overwinning. Er is geen noodlot dat niet door verachting overwonnen kan worden'.

Waarom Sisyfus en niet Proteus?

Door de keuze van de figuur van Sisyfus (maar het had ook Prometheus kunnen zijn) als algemeen beeld van het menselijk leven heeft Camus zich geschaard in een traditie, waar ik persoonlijk afstand van heb genomen. Camus gelooft in de dood van God, maar kan toch niet de schaduw van God of van de goden kwijt raken. Het zou voor de hand hebben gelegen, dat met de dood van God als zingever aan het leven de mens als zingever het heft in eigen handen neemt, zonder zich nog te bekommeren om de voorbijge wereld van een God of goden, waarin deze scheppend en oordelend de wereld naar zijn einddoel leidt. De mens zou in mijn ogen een nieuwe taal moeten bedenken om deze situatie te kenmerken. Dat zou pas secularisatie zijn: de wereld wordt wereld en wordt niet meer overschaduwd door de schepping van God.

De mens moet ophouden zich met God te vergelijken of met hem te wedijveren. In zijn scheppen is de mens noch evenbeeld noch tegenbeeld van God. In zijn oordelen moet hij niet de pretentie hebben, dat hij net als God het leven overziet. Scheppen en oordelen zijn puur menselijke activiteiten geworden, met alle betrekkelijkheid van dien. Hij hoeft de almacht en beoordelingskracht van God niet te imiteren.

Ik heb op dit punt veel geleerd van Odo Marquard (1928). Hij constateert in de moderne geschiedenis een proces van zich toeëigenen van de goddelijke voorrechten, waardoor de mens zijn scheppingsproces en zijn beoordelen van de geschiedenis met enorme pretenties belaadt. Hier ligt de bron van de mateloosheid, waarmee de moderne, gesecculariseerde mens zijn leven en geschiedenis vorm heeft gegeven. Gods almacht en oordeelskracht speelden hem parten. 'De macht van de menselijke vrijheid leeft van de onmacht Gods. Het feit dat de mens, modern als hij is, zelf tot maker, schepper en verlosser wordt, vindt zijn grond in het feit dat God van zijn kant ophoudt deze rollen te spelen. De autonomie van de mens leeft van de ontkrachting van God'. Hiermee is de menselijke maat, die met de volkomen secularisatie uitgevonden had moeten worden, verdwenen. De mens probeert goddelijke proporties aan te nemen in zijn scheppen en oordelen. Hij gaat boven zijn stand leven.

Misschien moeten we in plaats van Sisyfus of Prometheus, Proteus maar als voorbeeld nemen van onze menselijke situatie. Ik kende de figuur van Proteus niet. Proteus is het mythologisch beeld van de aardse mens, die steeds van gedaante verandert, zonder zich met de goden te vergelijken. Ik vond hiervoor een prachtige tekst bij de essayist en filosoof Piet Meeuse (1947) in zijn boek 'De jacht op Proteus' (1992). Hij zegt hierover: 'Misschien wordt het tijd om tegenover de prometheïsche, de hemelbestormende mens, die zich in de techniek op een langzamerhand angstaanjagende manier heeft verwezenlijkt, de kwaliteiten van een proteïsche mens eens te benadrukken. Een mens die minder titanische ambities heeft, die zich niet tot het goddelijke vermeet, maar genoeg heeft aan het spel met zijn eigen mogelijkheden. Pindarus schreef het al: 'O mijn ziel, streef niet naar onsterfelijkheid, maar put het veld der mogelijkheden uit'. Die proteïsche mens is bescheidener: maar des te ongrijpbaarder voor het maakbaarheidsdenken. Als Prometheus het idee van de technè vertegenwoordigt, waarin alle kaarten gezet worden op rationele beheersing, dan staat Proteus voor de oorspronkelijke beweeglijkheid van de mimetische geest, de veelvormigheid en de inventiviteit van een poiësis waarin het maken minder benadrukt wordt dan het worden. Een poëtica van de metamorfose'.

Het menselijk leven verliest hierdoor zijn krampachtig heroïsch karakter, waardoor hij boven zijn macht gaat denken en handelen. Zijn macht ligt in de ontvankelijkheid voor het leven, in het voorzichtig aftasten van de werkelijkheid, in de mentaliteit om de wereld van binnenuit te bekijken en zich er door te laten besmetten.